

HISTORY OF UKRAINE / ІСТОРИЯ УКРАЇНИ

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i45.p.21

OLHA M. BILOBROVETS

Zhytomyr Ivan Franko State University (Zhytomyr, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6638-3815>**WOMEN IN THE DEVELOPMENT OF POLISH EDUCATION IN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY – THE FIRST DECADES OF THE 20TH CENTURY**

Abstract. *The aim of the article is to highlight the role, significance and social status of Polish women in educational activities in Ukraine in the second half of the 19th century – the first decades of the 20th century. The scientific novelty of the study lies in presenting the evolution of the development of Polish education in Ukraine from the time of oppression by the tsarist authorities of Polish culture and education to the active development of Polish schooling in the conditions of the Ukrainian National Revolution and in clarifying the role and significance of women in this process. Conclusions. In the conditions of national oppression in the second half of the 19th century, a number of underground Polish schools were created in the gentry estates. A significant number of them were founded by women. At the end of the 19th century, underground educational activities were formalized into the public organization “Education”, which was legalized during the Russian Revolution of 1905. However, its activities were later banned by the tsarist authorities due to fears of strengthening Polish influences in society. During the First World War, thanks to the efforts of the prominent educational figure V. Peretyatkovych, a Polish school for girls was created. Thanks to the influx of refugees, a significant number of Polish schools arose, which provided work for the Polish intelligentsia. Polish education reached its greatest flowering during the years of the Ukrainian National Revolution, when representatives of different Polish social classes and political beliefs joined forces to develop Polish education. Polish women, along with men, headed educational institutions of various levels. They led educational public organizations and schools, participated in discussions on the structure and organization of Polish schools and the content of educational programs. Thanks to their efforts, almost the entire Polish population of Ukraine was provided with Polish education. After the Bolsheviks came to power, most Polish educational organizations ceased their activities. Their leaders emigrated to Poland.*

Keywords: *Polish women, education, Ukrainian national revolution, socio-political life.*

Citation. Bilobrovets, O.M. (2025). Women in the development of polish education in Ukraine in the second half of the 19th century – the first decades of the 20th century. *Sumy Historical and Archival Journal*. XLV, 21-31. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i45.p.21

© 2025 by the author(s)

This article published by Sumy Historical and Archival Journal distributed under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) license

БІЛОБРОВЕЦЬ О.М.

Житомирський державний університет імені Івана Франка (Житомир, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6638-3815>**ЖІНКИ В РОЗБУДОВІ ПОЛЬСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ. – ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТТЯХ XX СТ.**

Анотація. Метою статті є висвітлення ролі, значення та соціального статусу польських жінок в освітній діяльності в Україні в другій половині XIX – перших десятиліттях XX ст. Наукова новизна дослідження полягає в представленні еволюції розвитку польської освіти в Україні від часу утисків царською владою польської культури і освіти до активної розбудови польського шкільництва в умовах Української національної революції та з'ясуванні ролі і значення жінок у цьому процесі. Висновки. В умовах національних утисків у другій половині XIX століття у шляхетських маєтках було створено низку підпільних польських шкіл. Значна кількість з них була заснована жінками. Наприкінці XIX століття підпільна освітня діяльність була оформлена в громадську організацію “Освіта”, що була легалізована під час Російської революції 1905 року. Однак, згодом її діяльність була заборонена царською владою через побоювання зміцнення польських впливів у суспільстві. Під час Першої світової війни, завдяки зусиллям видатної освітньої діячки В. Перетяткович, було створено польську школу для дівчат. Завдяки напливу біженців виникає значна кількість польських шкіл, які забезпечили роботу польській інтелігенції. Польська освіта набула найбільшого розквіту в роки Української національної революції, коли представниці різних польських соціальних класів та політичних переконань об'єднали зусилля для розвитку польської освіти. Польські жінки поряд із чоловіками очолювали освітні заклади різних рівнів. Вони керували освітніми громадськими організаціями та школами, брали участь в обговореннях структури та організації польських шкіл та змісту освітніх програм. Завдяки їхнім зусиллям практично все польське населення України було забезпечено польською освітою. Після приходу до влади більшовиків більшість польських освітніх організацій припинили свою діяльність. Їхні лідери емігрували до Польщі.

Ключові слова: польські жінки, освіта, Українська національна революція, суспільно-політичне життя.

Цитування. Білобровець, О.М. (2025). Жінки в розбудові польської освіти в Україні в другій половині XIX – перших десятиліттях XX ст. *Сумський історико-архівний журнал. XLV*, 21-31. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i45.p.21

Поразки польських повстань у XIX ст. та національні утиски зумовили появу польського підпільного освітнього руху з метою збереження національної ідентичності. Напередодні та під час Першої світової війни польські політичні сили вирішували пріоритетне питання розвитку нації – відновлення державності. Важливим завданням польського суспільства у цей час стала легалізація та відродження польської освіти. Значну роль у цих процесах відігравали польські жінки.

До теми розвитку польської освіти в XIX – початку XX ст., зокрема і в українських землях, зверталася низка українських і польських істориків. Розбудову мережі польських таємних шкіл, створення освітніх організацій у роки Першої світової війни та час революцій відтворено у спогадах учасників тих подій – Яна Вільчинського (Wilczyński, 1916: 195–214) та Станіслава Зелінського (Zieliński, 1959: 187–198). В контексті характеристики культурного розвитку польського населення в українських землях у XIX – XX ст. стан розвитку польської освіти окреслено українським істориком І. Лісевичем в добу незалежності (Лісевич, 1993). Наукові зацікавлення історією польських жінок в

українських землях в XIX – початку XX ст., зокрема в галузі освіти представлено в працях О. Ніколаєнко (Ніколаєнко, 2008: 340–349). Створення таємних польських шкіл в останній третині 19 – початку 20 ст. стало предметом дослідження О. Гончаровою та І. Кривошеї (Гончарова, Кривошея, 2021). До теми можливості набуття освіти польськими жінками на межі XIX–XX ст. звертається сучасна польська дослідниця Н. Павліцка (Pawlicka, 2023: 129–150). Культурно-освітнє життя поляків Києва у добу XIX – початку XX ст. добре представлено в ґрунтовному дослідженні сучасного польського історика М. Коженювського (Korzeniowski, 2009). Однак, ні в представленні розвитку польської освіти в українських землях, ні в характеристиці занять польських жінок не виокремлено і не досліджено місце польських жінок в освіті, мотиви їх діяльності, значення їх освітніх ініціатив для збереження національної ідентичності та розвитку польського суспільства в умовах бездержавності.

Метою даної статті є з'ясування місця і ролі польських жінок у розвитку польської освіти в Україні, їх внеску в організаційні, теоретичні та педагогічні питання розбудови польського шкільництва в період другої половини XIX ст. та перших десятиліть XX ст.

Після двох польських повстань за відновлення державності у XIX ст. становище поляків в Російській імперії значно погіршилося. Заборонялося вживати рідну мову поза домом, а написи на вивісках, назви вулиць і міст мали бути написані російською. Культурні підрозділи та органи, пов'язані з військовим, банківським та судовим секторами, були ліквідовані (ЦДІАК. Ф. 707. Оп. 261. Спр. 26: 4). Зберегти свою національну ідентичність в умовах відсутності власної держави, мовних, релігійних та культурних утисків полякам допомагала політика “органічної праці”, зокрема розвиток польської освіти через низку таємних шкіл. В Україні найбільша кількість поляків проживала на Правобережжі. Значний відсоток серед них складали поміщики. Саме в цьому середовищі, а також зусиллями інтелігенції у другій половині XIX ст. розпочався активний рух за створення нелегальних польських шкіл.

Відомо низку польських родин, які у своїх маєтках організували процес навчання дітей польською мовою. Зокрема, Пшецлавські з Любчі на Київщині, Крижановські з Радомисля, Соколовські з Бердичева та ін. Головну роль у цьому процесі відігравали чоловіки. Два відомих польських громадських діячів: Ю. Анджейовський, промисловець, власник фабрики у Києві та Л. Янковський, землевласник зі Сквирського повіту Київської губернії доклали багато зусиль, щоб система нелегальної шкільної освіти існувала (Zieliński, 1959: 195).

Однак, у XIX ст. з розвитком капіталістичних відносин і потребою в освічених людях та робочих руках зростає активність жінок. Зароджується жіночий рух та з'являється ідея емансипації жінки, що почала пропагуватися ентузіастками, представницями дворянського походження. З одного боку, вони прагнули здобути відповідну освіту та матеріальну незалежність, а з іншого – брати участь у суспільно-політичному житті нарівні з чоловіками. Смерть членів сім'ї чоловічої статі, поширення русифікації та германізації стали поштовхом до змін у сімейному функціонуванні. Сучасна на той час модель навчання дівчаток, створена Клементиною Таньською-Гофман, виявилася застарілою перед реаліями життя. У Королівстві Польському домінували дві форми навчання – приватні заклади та державні жіночі школи. Основним завданням жіночих ліцеїв була денаціоналізація та виховання покори перед загарбниками. Компетенції випускників закладів такого типу були дуже обмеженими, оскільки диплом давав їм право працювати лише домашніми вчителями (Pawlicka, 2023: 132).

В останні десятиліття XIX – на початку XX ст. актуальним в суспільному житті та в педагогічній і соціокультурній пресі стає питання надання жінкам можливості здобувати вищу освіту. Основний тон викладу жіночої проблематики та освітньої ситуації в інших європейських країнах мали подвійне звучання. В цих умовах виховання та освіта польської молоді мала вплинути на форму перебудови країни в патріотичному дусі в майбутньому (Pawlicka, 2023: 142).

Тому заснування таємних шкіл представницями польської шляхти та участь в якості вчительок польської інтелігенції на Правобережній Україні був цілком усвідомлений, патріотично налаштований рух з метою збереження польської національності. У цей період можна виділити ентузіасток освітньої справи, відомих конспіраційних польських освітніх діячок – Ядвігу Брунак, її матір Максимовіч, Ядвігу Пшиборовську, «бабцю» Улашин. Разом з ними треба згадати Катажину Бжезінську, Марію Бжеську, Софію Солтанову, Анну Ловінецьку, Марію лучинську, Туркевіч, Сарцевіч, Гелену і Софію Моргулевич, Цезарину, Пожезінську, Корнелію Чарнецьку, Гелену Олецьку (Zieliński, 1959: 193).

У жовтні 1886 р. в с. Зелений Ріг Уманського повіту було викрито таємний польсько-патріотичний жіночий пансіон, який існував біля п'ятнадцяти років. Знаходився на утриманні дворянки Л. Пшесмицької та передбачав навчання лише дівчат польського походження та католицького віросповідання. Вік учениць становив від 10 до 19 років, кількість дівчат сягала до 26 в рік. Персонал у пансіоні складався з жінок, лише Закон Божий викладав місцевий ксьондз. Предмети викладалися польською мовою, частина за паперовими книгами і частина – за рукописними записами, наприклад, з історії та географії. У пансіоні вивчали і російську мову за підручниками з граматики Кирпичникова, хрестоматії Галахова. При обшуку було знайдено друковану програму польською мовою Варшавського пансіону Крживодлоцької, якою, ймовірно, керувалася і Пшесмицька. У цій програмі окремо виділена історія Польщі. У пансіоні існував порядок, за яким кожен п'ятницю та неділю діти обов'язково ходили до каплиці, де місцевий ксьондз проголошував проповіді. У 1873 р. Л. Пшесмицька померла і пансіон перейшов до її племінниці. Судові слідчі викривши пансіон, застали в ньому лише 5 дівчаток віком 10–12 років і вчительку, а інші, близько 20 чоловік, роз'їхалися влітку по закінченню навчання (Гончарова, Кривошея, 2021: 36).

Відомою постаттю в суспільному житті Одеси на користь польської громади була Марія Држевецька, яка утримувала в Одесі школу-притулок для дівчаток-польок у віці від 12 до 16 років. Поліція називала її найбільшою політичною одиницею не тільки в Одесі, а й на всьому Півдні Росії. За агентурними відомостями ніякі громадські починання не обходились без її санкції, а всі політичні заходи проводились за її попередньою згодою з патріотами в Парижі.

Марія Држевецька опікувалася поширенням освіти серед польських дітей та молоді. Зусиллями Држевецької в різних місцях Подільської, Київської та Бессарабської губерній відкрито підпільні приватні польські школи. Головне завдання цих шкіл полягало у вихованні молодого покоління в патріотичному дусі, підтримці в ньому віри в свої національні сили і створення опору всьому російському. Ці школи не відповідали всім вимогам і програмі для навчальних закладів, а створювалися лише для спільного навчання дітей з кількох сімей польської мови. Після закінчення таких шкіл діти з бідних сімей могли поступити в школу Држевецької в Одесі (Білобровець, 2007: 75–81).

У програму школи-притулку входило навчання польській мові та рукоділлю. Частина учениць з числа незаможних сімей і тих, хто навчався коштом М. Држевецької, одержували кваліфікацію бонни, няні, куховарки, покоївки. Дівчата приймалися вже вмючи читати і писати. Її достойним і надійним помічником у цій справі став ксьондз нової римо-католицької церкви в Одесі Адам Дубішевський. У 1912 р. М. Држевецька відвідала Закопане, Львів, Краків, Париж. За деякими відомостями вона брала участь в конгресі польських національних діячів у Закопане, на якому розглядалося питання об'єднання поляків Росії та Австрії (ЦДІАК. Ф. 268. Оп. 1. Спр. 710: 11).

У своїх маєтках – Томашівці та Пжишівальні на Київщині пані Зигмунтова Хоєцька з 1903 р. без перерви аж до легального відкриття шкіл у 1917 р. вела таємні польські школи. У Старокостянтинівському повіті у своєму маєтку в с. Брикулі була школа подружжя Марії та Йоахима Бартошевичів, у Проскурівському повіті – Скібневська.

У Києві родина відомого художника Вжеша на чолі з Марією Вжеш заснувала дві школи. Родина відомого лікаря Бурдона, особливо Ванда Бурдон створили польську школу. В Дзюнківі і Погребищах існувало дві таємні школи завдяки зусиллям пп. Крачківіч і п. Марії Хилінськей, а як вчительки працювали три панни – Марія, Ядвіга і Вацлава Перетяткович разом з панною Кондоловською. Аж до кінця XIX ст. конспіраційний освітній рух не був організованим. У 1890 р. у Києві виникло Коло людове (Koło Ludowe – Народний гурток) – організація, ініційована Л. Левковичем і Г. Сарцевичем, яка у 1897 р. трансформувалася в організацію Коло осяти людовей (Koło Oświaty Ludowej) (Zieliński, 1959: 195).

Таким чином, зі спогадів учасників освітнього процесу того часу та архівних документів можна зробити висновки, що в підпільному польському освітньому русі другої половини XIX ст. в українських землях головними постатями залишалися чоловіки, однак значну групу складали жінки. Насамперед, це представниці шляхетського стану, які на власні або пожертвовані суспільні кошти у своїх маєтках засновували таємні польські школи. Вчительками працювали здебільшого інтелігентки – польські жінки, які отримали освіту в жіночих гімназіях або на вищих жіночих курсах. Характерною рисою цього руху була патріотична налаштованість учасників, прагнення підготувати нові покоління поляків до боротьби за відродження державності.

Новий етап у розвитку польської освіти наступив в умовах демократичних свобод під час російської революції 1905 р. На початку XX ст. після російської лютневої революції 1905 р. поляки в Україні в легальних умовах розпочали діяльність за відновлення своєї національної школи. Однак, спроби створення польських шкіл були заперечені російською адміністрацією, яка вбачала у тому знаряддя полонізації краю (Погодин, 1908: 101).

Так, 14.07.1906 р. був легалізований статут товариства Освята (Oświęta), але 04.09.1909 р. був виданий указ про закриття цього товариства через невідповідність його діяльності (Zieliński, 1959: 196). Однак, засновані польські школи продовжували діяти. Журнал “Свят кобеци” у 1916 р. відзначав, що в Києві в 1907 р. була заснована і продовжує діяти школа під керівництвом Софії Жукович (Piotrowska, 1916: 15–16).

Боротьба за національну школу продовжувалась і після революції, але тільки 01.07.1914 р. Державна дума і Державна рада прийняли закон, відповідно до якого право вибору мови у приватних закладах надавалося організаторам цих шкіл, окрім російської мови і словесності, історії та географії Росії, що і надалі залишались обов’язковими. Атестат випускників таких шкіл прирівнювався до державних і давав можливість вступати до вузів (Лісевич, 1993: 39).

У цей період однією з найвидатніших діячок польської освіти в Україні є Вацлава Перетяткович. Вона однією з перших у Києві відкрила середню приватну школу для дівчат. Хоч навчання велось російською мовою, але це була за своєю сутністю польська школа. В. Перетяткович доклала великих зусиль у справі організації польських шкіл і після довгих труднощів одержала дозвіл на відкриття другої жіночої школи з польською мовою навчання і сімома класами (Szkoła polska, 1916: 166).

У 1915 р. вона дістала згоду на відкриття восьмого класу, що дозволяло вихованкам відразу після закінчення школи здавати екзамен на одержання атестату при 4 чоловічій гімназії у Києві. Програма навчального закладу В. Перетяткевич мала в основі програму чоловічих гімназій і перевищувала її запровадженням інших предметів, що дозволяли вихованкам отримати якісну освіту. Загалом система викладання у В. Перетяткович не обмежувалась сухими лекціями, а доповнювались практичними заняттями (Szkoła Wacławy Peretiatkowicz, 1914: 9).

Новий етап у створенні польських шкіл розпочався з появою біженців. Їх організацією займалися як приватні особи, так і громадські організації з надання допомоги біженцям. У діяльності київського відділення Польського товариства допомоги жертвам

війни (ПТДЖВ) активною була шкільна секція, яка займалася організацією польських шкіл, інтернатів, розміщенням по приватних будинках тимчасово або постійно молоді, якій не вистачило місця в утворених інтернатах, а також прийомом пожертв на цю справу. Шкільну секцію ПТДЖВ у Києві очолював К. Вількошевський, членами були М. Шелінська, А. Гутовська та ін. (Odezwa, 1916: 3).

Влітку 1915 р. питання організації освіти для польських дітей піднялося на державний рівень. Оскільки в середині 1915 р. потік біженців значно збільшився, Міністерство народної освіти у серпні 1915 р. видало циркуляр щодо запровадження навчання для дітей біженців. У ньому зазначалось, що попечителям навчальних округів необхідно було з'ясувати кількість дітей-біженців, які потребують продовження навчання. Для дітей біженців-інородців, заняття повинні були проводитись по можливості за національностями і навчальними програмами місцевих національних шкіл рідною мовою і законом віри (Циркуляр, 1915: 2).

08 листопада 1915 р. у Києві було відкрито два найголовніші початкові заклади: чоловічу і жіночу гімназії, також низку початкових, ремісничих, підготовчих шкіл та інтернатів для молоді. З спеціальних закладів треба виділити ремісничо-художню школу, відкриту Софією Медведків-Кристкевіч. Заняття в ній були організовані в наступний спосіб: існували т.з денні ремісничо-художні курси, на яких навчалися 12 учнів і 2 вчителі. Тут учні здобували практичні знання з пошиття взуття, одягу і т.д. і вечірні курси для ремісничих і торгових учнів – 40 осіб з 3 вчительками (Poroff, 1916: 81–85).

Відділення ПТДЖВ надавали різноманітну допомогу біженцям і переселенцям, в тому числі і організацію навчання школярів (Korzeniowski, 2009: 173). До роботи з організації навчання залучалась також польська інтелігенція, що перебувала у вигнанні. Найбільша кількість інтелігенції сконцентрувалася у великих містах, зокрема на сході України, оскільки тут було легше знайти роботу. Так, у Харкові за ініціативою Польського дому та відділення ПТДЖВ в районі Москалівка було утворено гімназію, викладачами у якій були відома польська письменниця Б. Островська. Навчання дорослих проводилось з ініціативи окремих осіб. Марія Заремба (Гжималовська), працюючи в Товаристві допомоги жертвам війни, налагоджувала контакти і знайомства. Пізніше вона відкрила два класи для дітей шкільного віку, де викладала для них рідною мовою. Її авторитет дозволив організувати гурток самоосвіти для дорослих. Відвідувачами цього гуртка стали робітники залізниці, підприємств, евакуйованих з території Польщі. Особливістю такої освітньої діяльності було те, що вона тісно пов'язувалася з політичною.

І. Бербецька і М. Заремба були дружинами діячів Польської соціалістичної партії. Якщо родина Л. Бербецьких таким просвітництвом намагалася згуртувати колектив соціалістичного гуртка, то родина З. Заремби використовувала його для вербування нових членів (Ніколаєнко, 2008: 342).

У 1915-1916 рр. в Одесі під керівництвом Анни Хмелевської було відкрито початкову школу на 174 дитини. Велику увагу розвитку освіти надавав відділ Польського товариства допомоги жертвам війни, який організував польські курси для молоді для підготовки їх до навчання в польських школах в Королівстві (Korzeniowski, 2007: 85).

У Києві у 1916 р. продовжувала діяти школа, заснована раніше С. Жуковіч, що відповіла усім запитам суспільства. Школа мала 3 відділи: молодший (діти від 7 років), середній і вищий (діти до 11 років) з польською мовою навчання та вживання російської термінології, щоб можна було продовжити навчання в російських середніх навчальних закладах. У школі все було добре продумано – і навчальні уроки, і фізичний розвиток. У закладі працювало 9 вчителів і близько 50 учнів.

Маючи великий авторитет у сфері освіти Софії Жуковіч було доручено керувати підготовчими курсами для вчителів і вчительок початкових шкіл польською мовою. Це

стало можливим завдяки зусиллям шкільної секції Київського відділу ПТДЖВ від імені Комітету ВК Тетяни Миколаївни. Російською тут викладалися російська мова, історія та географія (Piotrowska, 1916: 15–16).

Отже, напередодні і на початку Першої світової війни польський освітній рух значно активізувався і був підтриманий царською владою, що було пов'язано з необхідністю забезпечити лояльність польського населення Російської імперії у війні. Великий потік польських переселенців з Галичини і Королівства Польського зумовив необхідність організації польських шкіл різних типів з рідною мовою навчання та залученням до неї значної кількості польських вчительок. Переважаючими учасниками освітнього руху в цей період є представниці польської інтелігенції.

Лютнева російська революція 1917 р. викликала низку національних революцій. В Україні повстала Центральна рада, що згодом перетворилася на парламент України з наданням широких прав національним меншинам. Це був час активного розвитку польської освіти. В Києві 06.03.1917 р. було створено Польський виконавчий комітет на Русі (ПВК), який об'єднав усі польські політичні сили та громадськість і виступив головним репрезентантом поляків в Україні. За кілька днів було створено відділ освіти ПВК на чолі з проф. С. Каліновським. Його змінив на цій посаді Й. Анджейовський. Після розколу польських політичних сил і підтримці демократами Української Центральної Ради, С. Каліновський очолив шкільну секцію Секретаріату польських справ, а пізніше Міністерство польських справ (Korzeniowski, 2009: 195). У сфері польської освіти активною залишалась також шкільна секція Київського відділення Польського товариства допомоги жертвам війни (ПТДЖВ) на чолі з К. Вількошевським. Таким чином, жінок у керівництві польською освітою в Україні не було.

Завдання організації польського шкільництва та опіки над ним було вирішено покласти на нову організацію – Польська матеж школьна. В дискусії про шляхи її утворення – централізований з відділеннями в регіонах чи об'єднанням створених на місцях організацій перевага була на стороні другого. У Київській матежі польській об'єдналися кілька регіональних організацій на чолі з Правлінням, до якого входили Й. Анджейовський, К. Вількошевський, Я. Корнецький та ін.

На Волині і Поділлі ці організації очолили жінки. В травні 1917 р. у Житомирі відбулось віче представників освіти, на якому було вирішено створити організацію та опрацювати її Статут. Освітній з'їзд на Волині у липні 1917 р. керівником Польської матежі школьної обрав відому громадську діячку – Олену Курманович (ДАЖО. Ф. 405. Оп. 1. Спр. 8: 295).

Відразу після лютневої революції розпочався освітній рух на Поділлі. Ще з часів російської революції 1905 р. тут таємно існувало Товариство жінок-польок, яке очолювала Л. Ярошинська. На початку березня на першому легальному з'їзді цього Товариства у Вінниці було одностайно ухвалено рішення створити Матеж польську. Вона також виступила ініціаторкою з'їзду поляків Поділля, що відбувся у травні 1917 р. На з'їзді було обрано Правління Польської Матежі школьної на Поділлі, яке очолила Летта Ярошинська (Świdarska, 1966: 141).

Організації розгорнули активну діяльність зі створення польських національних шкіл з метою підтримки та зміцнення національної свідомості. Розбудова польського шкільництва вимагала вирішення низки завдань щодо забезпечення високого рівня викладання, підняття школи та вищій освітній рівень, захист професійних, громадянських і службових інтересів вчителів, надання їм юридичної допомоги. Тому в різних містах виникають освітні товариства, покликані вирішувати ці питання. У Житомирі було створено Товариство вчителів і вчительок Волині, керівником якого обрано Аурелію Пшибитковську (ДАЖО. Ф. 405. Оп. 1. Спр. 8: 295). Низка таких товариств діяла на Київщині та Поділлі.

Разом з організаційними питаннями зі створення шкіл важливим у польському освітньому середовищі було теоретичне обґрунтування засад їх діяльності, принципів і методів, на яких базувалась організація навчання, форма та устрій школи, зміст та напрямки розвитку освіти загалом. В журналі, присвяченому питанням розвитку польської освіти з'явилася низка статей на цю тематику. Й. Кадісова аргументувала необхідність реформ в шкільній освіті, зокрема набуття учнями практичних навиків в ході навчання (Kodisowa, 1916: 378).

На освітніх з'їздах та у пресі розгорнулися широкі дискусії з цих питань. Враховуючи широку ерудицію, освіту та практичну вчительську діяльність свою позицію заявила А. Грудзінська. Вона проаналізувала системи освіти у європейських країнах і Америці і пропонувала створення професійно орієнтованої школи. Зважаючи на воєнні умови і необхідність розбудови держави у майбутньому, вона вважала нагальною потребою крім навчання дітей в притулках читання та письму, з 10 років знайомити їх з основами якихось ремесл: обробки дерева, кравецтва, шиття, ткацтва та ін. Відповідно до їх віку й сил заняття повинні були займати не більше 3 год. щодня. Це було б доброю підготовкою дітей до життя і можливістю заробляти на життя (Grudzińska, 1916: 8).

А. Грудзінська дотримувалась думки, що українські землі багаті й землеробські, тому можуть стати основою для створення не однієї землеробської і ремісничої академії. Виходячи з того, що з мільйона поляків, які проживають в Україні близько 800 тис. – це найбідніші сільські і фабричні робітники, дрібна шляхта і осілі на Поділлі мазури, вона вважала необхідним першочергове запровадження тут початкових і професійно-ремісничих шкіл: ткацьких, землеробських та ведення домашнього господарства (Szkoła polska, 1915: 7).

Важливими і дискусійними були питання щодо устрою і функціонування шкіл. Свою позицію в полеміці, що суперечила положенням керівника шкільної секції ПТДЖВК про необхідність підконтрольності, підзвітності і централізації шкіл К. Вількошевського, висловила С. Жукович. Вона вважала, що суспільство має право на демократичний вибір школи, керуючись принципами, на яких побудована школа та її педагогічний колектив (Szkoła a społeczeństwo, 1917: 3).

Окрім початкової та середньої польської освіти у Києві була реалізована ідея створення вищого навчального закладу. Започаткувала цю справу Вацлава Перетяткевич. В грудні 1916 р. вона звернулася до російського Міністра освіти з проханням про відкриття у Києві польського закладу вищого рівня гуманітарного спрямування за аналогією з Вищими польськими курсами у Петрограді. Зусилля Перетяткович відразу наштовхнулися на серйозні перешкоди бюрократичного характеру і небажання влад. Однак, Вацлава Перетяткович була дуже енергійною і наполегливою в реалізації свого задуму й у другій половині січня 1917 р. їй вдалося дістати дозвіл на відкриття навчального закладу.

Мотивом до відкриття курсів у Перетяткович було те, що у Києві було багато польської молоді Києва та з усіх земель королівства Польського. Військові дії не дозволяли молоді одержувати освіту в польських університетах – у Кракові, Львові, Варшавських освітніх курсах. Біля двох тисяч поляків у 1916 р. навчалось в російських закладах Києва. Не було проблем також з викладацькими кадрами, зважаючи на той факт, що в навчальних закладах Києва, насамперед, в університеті св. Володимира, Київському політехнічному інституті та Вищому торговому інституті працювало близько 30 польських науковців, які в 1915-1916 рр. приїхали до Києва зі Львова та Варшави (Rózewicz, Zasztowt, 1991). Після отримання позитивної відповіді урочисте відкриття курсів відбулось у лютому 1917 р., на якому були присутні ініціатори курсів, викладачі, студенти, представники інших вузів, громадськість міста (Inauguracja, 1917: 4).

Незабаром виникла ідея створення на базі Вищих курсів польського колегіуму. Одним із ініціаторів його створення був професор Ягеллонського університету

Л. Яновський, який запропонував змінити назву курсів на Польський університетський колегіум у Києві. Ідея була реалізована й 29.09.1917 р. відбулось його урочисте відкриття. Завдання Колегіуму полягали у формуванні наукових сил, залученні їх до самостійних досліджень, а також підготовці вчительських кадрів для розвитку польської національної освіти в Україні (Wilczyński, 1963: 196).

Викладацький склад був достатньо потужним, оскільки складався з професорів, доцентів та асистентів провідних вузів Києва, Львова, Кракова, Варшави. Єдиною жінкою серед них була Ізабелла Абрамовіч. Завдяки своїм винятковим здібностям вона у 1912 р. закінчила екстерном математичні студії в Університеті св. Володимира і отримала, як перша жінка на фізико-математичному факультеті диплом I ступеня. Після отримання згоди міністра освіти залишилася в університеті (без стипендії) і здала екзамени та ступінь магістра, працюючи одночасно як вчителька в київських жіночих гімназіях (Róźiewicz, Zasztowt, 1991: 103). Створення Польського університетського колегіуму зумовило появу низки організацій, зокрема виникло Польське наукове товариство, членом якого стала Ізабелла Абрамовіч (Wilczyński, 1963: 213).

В Колегіумі діяли також студентські організації – Братня допомога, Літературно-мистецький гурток та Академічний хор. У січні 1918 р. слухачами гуманітарного відділу було обрано Тимчасове Правління Літературно-мистецького гуртка, яке очолила Ружа Залеська (Róźiewicz, Zasztowt, 1991: 107).

Утворені структури в галузі польського шкільництва успішно діяли і після зміни влади в Гетьманаті Павла Скоропадського, незважаючи на те, що окремих преференцій національним меншинам у цей час не було. Ситуація різко змінилася після захоплення влади в Україні більшовиками в 1919 р. та встановлення радянської системи освіти. Більшість діячів польської освіти виїхали з України внаслідок неможливості продовжувати розпочату роботу. Зокрема, у листопаді 1919 р. припинив свою діяльність Союз працівників школи і культури на чолі з С. Жуковіч через виїзд керівництва і членів Товариства до Польщі. В цей час залишила Україну і керівниця Польської маєтєжі на Поділлі – Летта Ярошинська. На з'їзді польського вчителства на Поділлі, який відбувся невдовзі після її від'їзду, було висловлено недовіру до ПМШ на Поділлі, оскільки Ярошинська і багато членів організації були шляхетського походження. Сподівання на підтримку поляків-соціалістів також не виправдалися, тому що їм порадили позбутися національного характеру, забравши з назви організації слово "польська". Наприкінці грудня 1919 р. більшість членів ПМШ на Поділлі виїхала в Польщу. Остання керівниця організації – П. Янковська була схоплена і розстріляна на початку березня 1920 р.

Отже, період демократичних свобод, пов'язаний з Українською національною революцією в 1917 р. був найбільш результативним в розвитку польського шкільництва в Україні та охоплював широке коло інтелігенції.

Таким чином, розвиток польської освіти в українських землях з кінця XIX ст. наповнений присутністю яскравих і непересічних жінок. Насамперед, це були представниці польської шляхти, які організовували таємні школи в своїх маєтках. Основним мотивом до їх діяльності були патріотичні почуття. Вони прагнули виховати національну свідомість та підготувати молоде покоління в умовах національних утисків до боротьби за відновлення польської держави. До цієї справи широко залучалися польські інтелігентки, які працювали вчительками та переймалися феміністичними, емансипаційними ідеями й прагненням служити суспільним ідеалам нарівні з чоловіками.

Під час російської революції 1905 р. польський освітній рух зміг легалізуватися, відкрилася низка шкіл та освітніх організацій у великих містах. Однак, царська влада боялася посилення впливів польського населення в українських землях і фактично заборонила діяльність польських освітніх організацій. Новий етап в розвитку польської

освіти наступив з початком Першої світової війни. Напередодні з'явилася легальна можливість засновувати приватні школи з рідною мовою навчання. Нею скористалася видатна особистість, талановита організаторка і ентузіастка освітньої справи Вацлава Перетяткович. З її ім'ям пов'язано створення двох жіночих гімназій та Вищих польських курсів у Києві. Цей період відзначений підтримкою царською владою польського шкільництва, відкриттям низки навчальних закладів для дітей-переселенців з Королівства Польського та Галичини. Основна маса вчителів у цих школах – представниці польської інтелігенції, що опинилися у вигнанні.

Найбільш плідним і насиченим у розвитку польської освіти в Україні був період Української національної революції. Польське населення підтримала український парламент – Українську Центральну Раду, яка забезпечила права національним меншинам. Разом з чоловіками, що керували основними напрямками польської освіти, провідну роль в організації та розвитку польських шкіл, громадських освітніх організацій, зокрема Польської мацежі школьної, відіграли жінки. Насамперед, це Софія Жукович, Анна Грудзінська, Олена Курманович, Л. Ярошинська ті ін. Їх зусиллями впроваджувались у життя ідеали польської національної школи, орієнтованої на отримання якісних знань та професійну підготовку.

Література:

Білобровець, 2007 – Білобровець О.М. Діяльність польських громадських організацій в Одесі на початку XX ст. *Поляки на Півдні України*. Ольштин-Ополе-Вроцлав-Одеса, 2007. С. 75–81.

Гончарова, Кривошея, 2021 – Гончарова О., Кривошея І. Діяльність таємних польських шкіл у Київській губернії (остання третина XIX – початок XX століття). *Старожитності Лукомор'я*. 2021. № 5(8). DOI:10.33782/2708-4116.2021.5.109.

ДАЖО – Державний архів Житомирської області.

Лісевич, 1993 – Лісевич І.Т. У затінку двоглавого орла (польська національна меншина на Наддніпрянській Україні в II пол. XIX – I пол. XX ст.). Київ, 1993. 86 с.

Ніколаєнко, 2008 – Ніколаєнко О. Освітня діяльність Харківської полонії. *Формування історичної пам'яті: Польща і Україна*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Харків, 2008. С. 340–349.

Погодин, 1908 – Погодин А.Л. Главные течения польской политической мысли (1863–1907). СПб., 1908. 662 с.

ЦДІАК – Центральний державний історичний архів, м. Київ

Циркуляр, 1915 – Циркуляр. *Наша Волинь*. Житомир, 1915. № 2. С. 1–4.

Grudzińska, 1916 – Grudzińska A. Wychowanie zawodowe. *Tygodnik Odeski*. 1916. а 14. S. 1–14.

Inauguracja, 1917 – Inauguracja Wyższych polskich Kursów Naukowych. *Dziennik Kijowski*. Kijów, 1917. а 77. S. 3.

Grudzińska, 1916 – Grudzińska A. Wychowanie zawodowe. *Tygodnik Odeski*, 1916. а 14. S. 1–16.

Kodisowa, 1916 – Kodisowa J. Zagadnienia szkolnictwa. *Przegląd Naukowy i Pedagogiczny*. Kijów, 1916. а 5. 399 s.

Korzeniowski, 2009 – Korzeniowski M. Za Złotą Bramą: działalność społeczno-kulturalna Polaków w Kijowie w latach 1905–1920. Lublin, 2009. 621 s.

Korzeniowski, 2007 – Korzeniowski M. Polacy w Odessie w latach I wojny światowej. *Polacy na Południowej Ukrainie XVII–XX w*. Olsztyn-Opole-Wrocław-Odessa, 2007. S. 81–107.

Odezwa, 1916 – Odezwa. *Dziennik Kijowski*. Kijów. 1916. а 244. 1–4.

Pawlicka, 2023 – Pawlicka N. Dążenia kobiet do dostępu do edukacji akademickiej na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieku. *Biuletyn Historii Wychowania*, 2023. а 46. 129–150. <https://doi.org/10.14746/bhw.2022.46.9>.

Piotrowska, 1916 – Piotrowska M. O początkowym nauczaniu. *Świat kobiety*. 1916. а 9. S. 15–16.

Popoff, 1916 – Popoff E. Szkolnictwo polskie w Kijowie. *Przegląd Naukowy i Pedagogiczny*. Kijów, 1916. а 1. 86 s.

Róziewicz, Zasztowt, 1991 – Róziewicz J., Zasztowt L. Polskie Kolegium Uniwersyteckie w Kijowie (1917–1919). https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Rozprawy_z_Dziejow_Oswiaty.pdf.

Szkoła polska, 1915 – Szkoła polska. *Kłosa Ukrainińskie*. Kijów, 1915. а 6–7. S. 1–8.

Szkoła a społeczeństwo, 1917 – Szkoła a społeczeństwo. *Dziennik Kijowski*. Kijów, 1917. а 133. S. 3.

Szkoła polska, 1916 – Szkoła polska Waławy Peretiatkowicz. *Przegląd Naukowy i Pedagogiczny*. Kijów, 1916. а 2. 171 s.

Szkoła Waławy Peretiatkowicz, 1914 – Szkoła Waławy Peretiatkowicz w Kijowie. *Kłosa Ukrainińskie*. Kijów, 1914. а 1. S. 1–9.

Świdarska, 1966 – Świdarska W. Polska macierz szkolna na Podolu. *Pamiętnik Kijowski*. Londyn, 1966. а 3. S. 139–145.

Wilczyński, 1963 – *Wilczyński J.* Polskie kolegium uniwersyteckie w Kijowie 1917–1919. *Pamiętnik Kijowski*. Londyn, 1963. а 2. S. 195–214.

Zieliński, 1959 – *Zieliński S.* Przedmowa do pracy Jana Korneckiego «Оświata polska na Rusi». *Pamiętnik Kijowski*. Londyn, 1959. а 1. S. 187–198.

References:

Bilobrovets, 2007 – *Bilobrovets O.M.* (2007). Diialnist polskykh hromadskykh orhanizatsii v Odesi na pochatku XX st. [The activities of Polish public organizations in Odessa at the beginning of the 20th century]. *Poliaki na Pivdni Ukrainy*. Olshtyn–Opole–Vroslav–Odesa. 75–81. [in Ukrainian]

Honcharova, Kryvosheia, 2021 – *Honcharova O., Kryvosheia I.* (2021). Diialnist taemnykh polskykh shkil u Kyivskii hubernii (ostannia tretyna XIX – pochatok XX stolittia) [Activities of secret Polish schools in the Kiev province (last third of the 19th – beginning of the 20th century)]. *Starozhytnosti Lukomoria*. 5(8). DOI:10.33782/2708-4116.2021.5.109. [in Ukrainian]

DAZhO – Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti [State Archives of Zhytomyr Region].

Lisevych, 1993 – *Lisevych I.T.* (1993). U zatinku dvohlavoho orla (polska natsionalna menshyna na Naddnyprianskii Ukraini v II pol. XIX – I pol. XX st.) [In the shadow of the double-headed eagle (Polish national minority in Dnieper Ukraine in the second half of the 19th – first half of the 20th century)]. Kyiv. 86 s. [in Ukrainian]

Nikolaenko, 2008 – *Nikolaenko O.* (2008). Osvitnia diialnist Kharkivskoi polonii. Formuvannia istorychnoi pamiaty: Polshcha i Ukraina [Educational activities of the Kharkiv Polonia]. Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Kharkiv. S. 340–349. [in Ukrainian]

Pohodyn, 1908 – *Pohodyn A.L.* (1908). Glavnyye techeniya pol'skoy politicheskoy mysli (1863–1907) [Main currents of Polish political thought (1863–1907)]. S. Peterburh. 662 s. [in Russian]

TsDIAK – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv, m. Kyiv [Central State Historical Archive, Kyiv].

Tsyrykuliar, 1915 – *Tsyrykuliar. Nasha Volyn*. Zhytomyr, 1915. 2. [in Russian].

Grudzińska, 1916 – *Grudzińska A.* (1916). Wychowanie zawodowe. *Tygodnik Odeski*. а 14. 1–14. [in Polish]

Inauguracya, 1917 – Inauguracya Wyższych polskich Kursów Naukowych. *Dziennik Kijowski*. Kijów, 1917. а 77. 1–4. [in Polish]

Kodisowa, 1916 – *Kodisowa J.* (1916). Zagadnienia szkolnictwa. *Przegląd Naukowy i Pedagogiczny*. Kijów. а 5. 378 ř. [in Polish]

Korzeniowski, 2007 – *Korzeniowski M.* (2007). Polacy w Odessie w latach I wojny światowej. *Polacy na Południowej Ukrainie XVII–XX w.* Olsztyn–Opole–Wrocław–Odessa. 81–107. [in Polish]

Korzeniowski, 2009 – *Korzeniowski M.* (2009). Za Złotą Bramą: działalność społeczno-kulturalna Polaków w Kijowie w latach 1905–1920. Lublin. 621 s. [in Polish]

Odezwa, 1916 – *Odezwa. Dziennik Kijowski*. Kijów, 1916. а 244. 1–4. [in Polish]

Pawlicka, 2023 – *Pawlicka N.* (2023). Dążenia kobiet do dostępu do edukacji akademickiej na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieku. *Biuletyn Historii Wychowania*. а 46, 129–150. <https://doi.org/10.14746/bhw.2022.46.9>. [in Polish]

Piotrowska, 1916 – *Piotrowska M.* (1916). O początkowym nauczaniu. *Świat kobiecy*. а 9. 15–16. [in Polish]

Popoff, 1916 – *Popoff E.* (1916). Szkolnictwo polskie w Kijowie. *Przegląd Naukowy i Pedagogiczny*. Kijów. а 1. 81–85. [in Polish]

Róziewicz, Zashtovt, 1991 – *Róziewicz J., Zashtovt L.* (1991). Polskie Kolegium Uniwersyteckie w Kijowie (1917–1919). URL: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Rozprawy_z_Dziejow_Oswiaty.pdf [in Polish]

Szkoła polska, 1915 – *Szkoła polska. Kłosy Ukraińskie*. Kijow, 1915. а 6–7. 1–8. [in Polish]

Szkoła a społeczeństwo, 1917 – *Szkoła a społeczeństwo. Dziennik Kijowski*, Kijów, 1917. а 133. 1–4. [in Polish]

Szkoła polska, 1916 – *Szkoła polska Wacławy Peretiatkowicz. Przegląd Naukowy i Pedagogiczny*. Kijów, 1916. а 2. 166. [in Polish]

Szkoła Wacławy Peretiatkowicz, 1914 – *Szkoła Wacławy Peretiatkowicz w Kijowie. Kłosy Ukraińskie*. Kijow, 1914. а 1. 1–9. [in Polish]

Świdarska, 1966 – *Świdarska W.* (1966). Polska macierz szkolna na Podolu. *Pamiętnik Kijowski*. Londyn. а 3. 139–145. [in Polish]

Wilczyński, 1963 – *Wilczyński J.* (1963). Polskie kolegium uniwersyteckie w Kijowie 1917–1919. *Pamiętnik Kijowski*. Londyn. а 2. 195–214. [in Polish]

Zieliński, 1959 – *Zieliński S.* (1959). Przedmowa do pracy Jana Korneckiego «Оświata polska na Rusi». *Pamiętnik Kijowski*. Londyn. а 1. 187–198. [in Polish]

Отримано 05.10.2025

Отримано в доопрацьованому вигляді 12.11.2025

Прийнято до друку 11.12.2025

Submitted 05.10.2025

Received in received form 12.11.2025

Accepted for publication 11.12.2025